

Inleiding

Het Oostenrijkse dorpsleven heeft vaak model gestaan voor operetten, toneelstukken en romans. Volgens de doorgaans geromantiseerde verhalen leiden de dorpsbewoners een betrekkelijk zorgeloos bestaan dat slechts verstoord wordt door veelvuldige amoureuze verwickelingen. Ontdaan van zijn preutse 'aankleding' is dit thema de succesformule geworden van de soft porno-industrie: de 'Tirolers' scoren hoog in de Nederlandse en Duitse videohitlijsten.

Men kan de mening toegedaan zijn dat deze *Lederhosen*-lol meer zegt over de liefhebbers van dit genre dan over de personen die daarin uitgebeeld worden. Toch is het denkbaar dat de situering niet geheel toevallig gekozen is. De beeldvorming omtrent het Alpengebied speelt gedeeltelijk in op de plaatselijke folklore. Daarin treffen we thema's aan die nogal tot de verbeelding spreken, zoals bij voorbeeld het *fensterln*, een vorm van nachtvlrijerij waarbij de huwbare meisjes met een bezoek van de mannelijke dorpsjeugd aan/in bed vereerd worden; of de *Sennerin*, een jong meisje dat in de zomermaanden de zorg voor het vee op de *Alm* (veeweide) op zich neemt en daar mannelijke bezoekers ontvangt.

Dit laatste thema is in de aandacht gebracht door John Honigmann. Hij is één van de Amerikaanse onderzoekers die in de jaren zestig Europa als studieterrain hebben ontdekt, nadat zij in niet-westerse gebieden onderzoek hadden verricht (Cole 1977: 355-58). In zijn artikel 'Survival of a cultural focus' (1964) doet Honigmann verslag van een feestviering rond de *Almabtrieb* (terugkeer van de *Sennerin* en het vee van de bergweide in het najaar) in een dorp in Stiermarken, waar hij in 1960 zijn vakantie heeft doorgebracht.

Volgens Honigmann was het vroeger gebruikelijk dat boeren hun vee in het voorjaar naar hooggelegen bergweiden (*Almen*) dreven om op die manier de dichterbij huis gelegen weilanden voor het wintervoer te sparen en de minder rendabele bergen optimaal te benutten. Het vee werd toevertrouwd aan een *Sennerin*, doorgaans een ongehuwde boerendochter, die de zomer alleen op de *Alm* doorbracht, het vee verzorgde en zuivelprodukten vervaardigde. Een goe-

de *Sennerin* stond in hoog aanzien en werd ter gelegenheid van de *Almabtrieb* voor haar vlijt en eerlijkheid geëerd. Het was niet ongebruikelijk dat de *Sennerin* op de *Almhütte* bezoekers zoals houthakkers, muzikanten en jagers ontving. Trof haar het ongehuwde moederschap, dan deed dit aan haar reputatie geenszins afbreuk, noch ondervond het onwettig geboren kind daar enig nadeel van. Honigmann brengt deze tolerante houding, die zich niet tot de *Sennerinnen* beperkt, maar voor de hele bevolking kenmerkend was (1964: 284), in verband met de economische positie die vrouwen in Oostenrijk innemen. Het feit dat vrouwen een belangrijke bijdrage leveren tot het familie-inkomen, ziet Honigmann weerspiegeld in het erfsysteem, dat voor vrouwen een deel van het ouderlijk bezit in roerend goed en/of geld reserveert.

Op basis van Honigmanns bevindingen zou men in meer algemene termen kunnen stellen dat in samenlevingen, waar vrouwen economische sleutelposities bekleeden, zij in seksueel opzicht aan minder strikte beperkingen onderworpen zijn dan in samenlevingen waar deze posities uitsluitend door mannen worden ingenomen. Op het verband tussen de bewegingsvrijheid van vrouwen en hun economische positie is al eerder gewezen door Boserup (1970), Goody (1976²) en Jeffery (1979: 22-34).

Aan de hand van gegevens afkomstig van een onderzoek in het dorp Oberberg ga ik in dit artikel na in hoeverre bepaalde seksuele gedragingen inderdaad wijzen op tolerantie, en in hoeverre die verband houdt met de economische positie van vrouwen. Wordt deze tolerantie groter naarmate vrouwen een belangrijker bijdrage leveren tot het handhaven van de familie als een productie-eenheid?

Eerst richt ik me op houdingen en gedragingen ten aanzien van seksualiteit, met als centrale punt de vrijagegebruiken. Om mijn gegevens vergelijkbaar te houden met die van Honigmann beperk ik me tot de generatie Oberbergers die in de eerste jaren na de oorlog, dus 1945 tot 1950, de huwbare leeftijd bereikte. Daarna komt de economische positie van vrouwen ter sprake, met name hun plaats in het erfstelsel en de arbeidsverdeling op de boerderij. Ten slotte zal ik de economische verklaring voor seksuele waarde- en gedragspatronen proberen te nuanceren door mijn aandacht te richten op sociale hiërarchie en de consolidatie van patrimonía.

1. De plaats van het onderzoek

Oberberg telde in 1981 zo'n 175 zielen en maakte samen met zes andere dorpen deel uit van de gemeente Wildberg. Deze gemeente ligt in Zuidwest-Stiermarken, ongeveer 150 kilometer ten zuiden van Irdning, waar Honigmann twintig jaar geleden zijn vakantie heeft doorgebracht. Hoewel beide dorpen in dezelfde provincie liggen, het dialect en veel folkloristische uitdrukkingsvormen gemeen

hebben, verschillen zij aanzienlijk van elkaar. Een reden hiervoor is de ecologische structuur. Irdning is een bergdorp dat ingebed ligt tussen hoge bergtoppen en waar ten tijde van Honigmanns verblijf de weide-economie overheerste. Oberberg daarentegen ligt in het zachtglooiende heuvelland aan de zuidrand van de Alpen.

Tot in de jaren zestig had Oberberg een overwegend agrarisch karakter. Meer dan zeventig procent van de grond was akkerland, en negentig procent van de bevolking bestond uit boeren of landarbeiders. Er domineerde de gemengde bedrijfsvorm en met name het kleine familiebedrijf met tussen de vijf en de twintig hectare grond. Met de industrialisering van de streek aan het eind van de jaren zestig kwam daar verandering in. De meeste Oberbergse boeren hebben sindsdien een baan gevonden in de verwerkende industrieën of de dienstensector in de omliggende gemeenten. Nog slechts zeven van de zesentwintig boerenbedrijven gaven in 1981 *full-time* emplooi aan hun eigenaren.

Industrialisering, mechanisering van de landbouw en motorisering zijn van diepgaande invloed geweest op de wijze waarop de Oberbergers met elkaar en mensen uit de omliggende dorpen omgaan. Externe contacten zijn niet alleen toegenomen maar ook intensiever geworden. Jonge mensen werken of studeren buiten de gemeente en brengen daar ook hun vrije tijd door. Steeds vaker trouwen zij met een partner die niet uit Oberberg of Wildberg afkomstig is. Zo'n veertig jaar geleden – de tijd die ik hier nader wil belichten – was daar geen sprake van.

2. Vrijage

Al bezingt de Oberbergse folklore bij gebrek aan *Almen* geen *Sennerin*, de huwbare meisjes ontmoetten er dezelfde problemen als hun seksegenoten in Irdning, zoals: hoe een geschikte echtgenoot te vinden.

Veertig jaar geleden vond de ontmoeting der seksen veelal plaats op de lokale feestdagen zoals de kermis, de meidans, bedevaarten en bruiloften. Hoewel boerenfamilies ook naburige dorpen bezochten om daar de plaatselijke hoogtijdagen te vieren, werden tot in de jaren zestig veel huwelijken in het dorp gesloten. Voor de generatie die onmiddellijk na de oorlog de huwbare leeftijd bereikte bedroeg het percentage endogame huwelijken zo'n zestig procent¹. Een verklaring voor dit trouwpatroon is in de lokale vrijagegebruiken te vinden.

Dorpsfeesten vormden slechts in beperkte mate een gelegenheid voor jonge mensen om elkaar te ontmoeten. Het was gebruikelijk dat de huwbare boerendochters zich dan in traditionele klederdracht presenteerden, waarbij de robe en de sieraden die ze droegen, uitsluitel gaven over de sociale status van hun families en de te verwachten *Mitgift* (het erfdeel of de uitzet). Onder het toezien-de oog van de hun chaperonnerende familieleden mochten de meisjes met de

jongens praten en dansen. Met de ogen van het hele dorp op hun gericht, vermaande menige moeder haar dochter zich vriendelijk en bescheiden te gedragen, al te opdringerig mansvolk te vermijden en vooral geen alcohol te drinken. Deze strikte controle maakte een toenadering der seksen nagenoeg onmogelijk, temeer omdat de dorpsjeugd ervoor waakte dat de huwbare dochters niet te vaak met jongens uit andere dorpen dansten. Als zo'n 'vreemdeling' handtastelijk werd, was dit aanleiding tot een flinke knokpartij.

Tot in de jaren zestig maakte de dorpsjeugd in Oberberg exclusieve aanspraken op elkaar, hetgeen tot uitdrukking kwam in de hofmakerij. In de zomermaanden was de zondagmiddag de gelegenheid bij uitstek om elkaar te ontmoeten. De meeste volwassen mannen vertoefden dan in het café in het naburige dorp, en de boerinnen gingen buurten bij hun buurvrouwen. Zij ontvingen bezoeksters gewoonlijk buiten voor het huis, zodat men *en passant* de weg door het dorp in de gaten kon houden. Daar wandelden de huwbare dochters, nooit alleen maar steeds in kleine groepjes met vriendinnen of zusjes. Ook de jongens maakten op zondagmiddag van die weg gebruik, en ook zij liepen in groepjes. Voor de meisjes bood dit de gelegenheid om zich te presenteren, en de jongens bepaalden dan hun keuze voor de nachtelijke bezoeken.

Bertha (51): Ik leerde mijn man op straat kennen. Hij was geen onbekende voor mij, want hij was de zoon van onze overburen. Toen ik hem op straat tegen het lijf liep – ik was toen achttien – was hij net uit krijgsgevangenschap teruggekeerd. Hij droeg nog zijn uniform en liep mank door een schotwond. Nee, liefde op het eerste gezicht was het niet. Maar na die ontmoeting kwam hij 's nachts bij mijn raam. Eerst wou ik hem niet binnenlaten, maar hij bleef komen. De aanhouder wint. Wij zijn ruim een jaar met elkaar gegaan, en toen ik zwanger werd zijn we getrouwd. Mijn vader pestte mij omdat me zoiets met een 'mankepoot' was overkomen. Eigenlijk was hij alleen maar kwaad dat hij een schoonzoon kreeg, die niet hard kon werken.

Zoals in vele plattelandsgebieden van Europa², gingen de Oberbergse jongens 's nachts op bezoek bij de huwbare meisjes in het dorp. Tot deze categorie werden ook weduwen gerekend, die op zondagmiddag echter niet op straat aanwezig waren. Met name zaterdag- en zondagnacht kwamen de jongens bijeen die nog geen vaste verkering hadden. Zij spraken met elkaar af wie welk meisje met een bezoek zou vereren. Jonge mensen, die vaste verkering kregen, zonderden zich af. De jongen ging zijn meisje, dat geen andere vrijers meer ontving, op eigen houtje opzoeken; en slechts bij uitzondering wandelden zij zondags op straat. Veeleer ging de jongen dan officieel bij zijn bruid op bezoek, en nam het jonge stel deel aan de sociabiliteit van de familie van het meisje.

De dorpsjeugd waakte ervoor dat geen andere jongens zich in hun circuit mengden. Een Oberbergs meisje, dat jongens uit andere dorpen bij haar toeliet, werd van de vrijage uitgesloten en ruw behandeld.

Trudi (57): Dat ik ten slotte toch aan een man kwam, was een wonder. Ik was namelijk

door de jongens hier verstoten. Ik was landarbeidster en werkte bij die grote boer in Wildberg. Een van zijn vaste knechten was bijzonder knap en aardig en wij kregen wat met elkaar. Toen ze dat hier doorkregen, scholden ze me uit voor hoer en kreeg ik klappen wanneer ik me op straat vertoonde.

Dit neemt niet weg dat dorpsfeesten vaak aanleiding waren tot een overtreding van de regels. Door alcohol aangemoedigd probeerden 'vreemdelingen' Oberbergse meisjes te versieren, hetgeen tot conflicten met de dorpsjeugd leidde, die zich echter in andere dorpen geenszins beter gedroeg.

De nachtelijke bezoeken werden door de volwassenen toegestaan, zelfs aangemoedigd. Ouders zorgden ervoor dat hun dochters een eigen slaapkamer kregen wanneer ze de huwbare leeftijd bereikten. Dit gebeurde voor een deel omdat er jongens in huis waren, maar ook om enige 'privacy' te creëren zodat een dochter haar vrijer(s) ongestoord kon ontvangen. Dit blijkt uit de inspanningen die men zich getroostte om haar een eigen slaapkamer toe te wijzen, gescheiden van andere vrouwelijke familieleden.

Toni (53): Tot mijn achttiende heb ik met mijn grootmoeder een slaapkamer gedeeld. Plotseling moest ik van mijn vader op zolder slapen. Ik vond dat onzin. Op zondag mocht ik nooit met de andere meisjes op straat lopen, maar moest ik met mijn moeder mee op visite. Hoe zou ooit een jongen op mij attent worden? Tot mijn verbazing duurde het niet lang en kreeg ik bezoek. Bovendien door een van de meest gevraagde jongens in het dorp. Mijn vader had dit geregeld, maar toen wist ik dat nog niet. Ik voelde me ontzettend gevlaid. Maar ik had ook veel verdriet om hem, omdat hij nog andere meisjes had. Van hen heeft hij gekregen wat ik hem niet mocht geven. Het zolderraam was namelijk getralied, dus bleef het bij handjes vasthouden en zoenen. Ik moest mijn eer bewaren, zei mijn vader, anders zou hij mij doodslaan.

In Oberberg was er geen sprake van een verbod op lichamelijke contacten bij de nachtelijke bezoeken, in tegenstelling tot wat Shorter (1975: 110-111) voor Scandinavië en Turner (1954: 109-114) voor de Amerikaanse koloniën vermelden. Zoals in het citaat bleven de nachtelijke bezoeken soms beperkt tot ontmoetingen bij het raam. Vandaar de benaming *fensterln* (venstervrijen) voor deze activiteit³. Het was echter niet ongebruikelijk dat de jongens toegang kregen tot de slaapkamer van het meisje en het bed met hen deelden. Veel meisjes hebben verschillende jongens in hun slaapkamer ontvangen, sommigen zijn echter met hun eerste vrijer getrouwd. De Oberbergse nachtvrijerij kenmerkte zich niet door een strikte reglementering in de vorm van een roulerend systeem, waarbij ieder meisje in het dorp iedere jongen moest ontvangen zoals Shorter (1975: 110-111) vermeldt. Evenmin oefenden de jongeren zelf controle uit op wat zich in de slaapkamer afspeelde zodra een jongen daar eenmaal binnen was.

Dit wil echter niet zeggen dat dit vrijagepatroon promiscu gedrag in de hand werkte. Er was wel degelijk sociale controle op het doen en laten van de jonge mensen. Voor een deel was die al gegeven door de kleinschaligheid van de samenleving en de endogame tendensen. Oberberg telde na de oorlog zo'n 150

inwoners. Het spreekt vanzelf dat het aantal huwbare jongeren gering was, zodat al om die reden de groep potentiële vrijers per meisje overzichtelijk was. Al speelde het venstervrijen zich 's nachts af, de jonge mensen konden zich nooit helemaal onttrekken aan de spiedende ogen van de dorpsgemeenschap. De boerderijen stonden op zichtafstand van elkaar zodat de burens in staat waren mogelijke activiteiten bij het raam waar te nemen. Soms hebben ouders zich met de vrijerij bemoeid en deze gemanipuleerd ten behoeve van een gewenste huwelijkskandidaat. Vermoedelijk werd de partnerkeuze ook door de jongeren zelf in een gewenste richting gestuurd, bij voorbeeld door een jongen aan te moedigen bepaalde meisjes wel en andere niet op te zoeken.

Franz (60): Ik had een biertje gedronken bij Lenz. Toen ik naar huis wilde gaan, stonden die twee 'vrienden' van mij in de deur van de kroeg, Schuster-Hansl en zijn zwager. 'Of ik weer naar die hoer toe ging?' vroegen ze mij. 'Mijn meisje is geen hoer', zei ik en gaf Hansl een duw. En toen hebben ze mij bont en blauw geslagen. Lenz, de kastelein, heeft me half bewusteloos thuis afgeleverd.

Zo wordt ook duidelijk waarom de nachtvrijerij beperkt werd tot de jongeren uit het eigen dorp. Op die manier waren de controlemogelijkheden optimaal; de groep vrijers was overzichtelijk en niemand kon anoniem blijven. Als een meisje in verwachting raakte, kon met betrekkelijk grote zekerheid gezegd worden van wie. Zodra buitenstaanders zich echter in dit circuit mengden, was die controle niet meer gegeven.

Als een meisje in verwachting raakte was dit vrijwel altijd een goede reden om te gaan trouwen. In het naoorlogse Oberberg was ongeveer vijfendertig procent van de bruidjes zwanger'. 'Gedwongen' huwelijken waren dus geen uitzondering, maar het was ondenkbaar dat een meisje met een kind en zonder echtgenoot bleef zitten. Iedereen kent voorbeelden uit buurdorpen van meisjes die ongehuwd moeder zijn geworden. De Oberbergers spreken daar schande van; niet over de vrijers die de meisjes in de steek lieten, maar over de vrouwen zelf. Men is het erover eens dat zo'n meisje het aan zichzelf te wijten heeft als ze met een onwettig kind blijft zitten. Doorgaans wordt ze van promiscuïteit beticht: 'Ze weet niet eens van wie haar bastaard is!'

Als we ervan uitgaan dat de afwezigheid van ongehuwde moeders in Oberberg niet op een demografisch toeval berust of op een 'betere' moraal van de meisjes, dan rijst de vraag hoe dit verschijnsel te verklaren is. Voor een deel blijkt hieruit hoe effectief de sociale controle in deze kleine samenleving functioneerde. Daarnaast hadden ouders een aantal pressiemiddelen ter beschikking om aan deze controle kracht bij te zetten. Een manier om het aantal onwettige geboorten te beperken, was de meisjes in kwestie uit het dorp te verwijderen. In sommige gevallen werd de plicht om met een zwanger meisje te trouwen door de ouders van de jongen 'afgekocht'. Het meisje ontving geld of goederen, onder de voorwaarde dat ze het dorp zou verlaten en verder geen eisen zou stellen aan de

jongen of diens ouders. Gewoonlijk ontdeed men zich in kleine dorpsgemeenschappen op die manier van zwangere dienstmeisjes (Rosegger 1923: 34, 281), maar ook meisjes uit landloze families kwamen voor zo'n regeling in aanmerking. Een andere strategie die ouders volgden, was het onterven van ongehoorzame kinderen, of op zijn minst het dreigen daarmee: 'Als jij nog langer met haar omgaat, ben jij mijn zoon niet meer', luidt de hiervoor gebruikelijke uitdrukking in Oberberg.

Trudi, dochter van een landarbeider: Mijn ouders hadden mij gewaarschuwd niets met die Weber-Franz te beginnen, want hij was de zoon van een rijke boer, en ik was niets. Maar ik luisterde niet naar hen. Toen werd ik zwanger, en zoals mij voorspeld was, reageerde Franz' vader woedend. Hij schold me voor hoer uit en vroeg wat het zou kosten om die bastaard elders te werpen. Franz wilde daar niets van weten. Wij zijn getrouwd, en Franz werd onterfd en het huis uit gegooid.

Het vrijagepatroon, zoals dit in het naoorlogse Oberberg voorkwam, doet twijfels rijzen aan Honigmanns suggestie dat er sprake zou zijn van 'seksuele vrijheid' in Oostenrijkse dorpen. Honigmann gaat voorbij aan de beperkingen en gedragsregels waarmee de omgang tussen de seksen omgeven was. Evenmin kan er gesproken worden van een acceptatie van het ongehuwde moederschap. In tegendeel, men getroostte zich grote inspanningen om dit te voorkomen. Desnoods door 'bastaarden' en hun moeders uit het dorp te verwijderen. Men kan hooguit spreken van bepaalde seksuele 'vrijheden', waardoor het ongehuwden toegestaan was met elkaar naar bed te gaan, mits de gevolgen door een huwelijk gewettigd werden. Maar dit geldt niet voor alle meisjes in het algemeen.

3. Erving en arbeidsverdeling

Volgens Honigmann blijkt uit het erfstelsel dat vrouwen in Stiermarken economische sleutelposities bekleedden en om die reden in aanzien stonden. Al erven vrouwen geen grond, dan ontvangen zij hun erfdeel in geld of roerend goed, merkt hij op (1964: 284).

Hiermee geeft Honigmann de regels weer volgens welke de bezitsoverdracht zou moeten plaats vinden. In Stiermarken, zoals in andere streken van Oostenrijk (Wolf 1970: 100; Cole en Wolf 1974: 175 ff.), was ondeelbare erving vanouds gebruikelijk, waarbij de grond en de boerderij bij voorkeur aan de oudste zoon overgedragen werden. De bezitsoverdracht vond idealiter plaats wanneer de erfgenaam in het huwelijk trad. Vervolgens leefde het jonge paar met zijn kinderen en het oude boerenechtpaar in een stamfamilieverband, zolang de laatsten in leven waren (Berkner 1972: passim). De overige kinderen ontvingen hun erfdeel in geld, roerend goed of vruchtgebruik van bepaalde percelen grond. Zelfs in 1981, toen het landbouwbedrijf geen cruciale bijdrage meer leverde tot het levensonderhoud van de meeste Oberbergse families, achtte men dit het

meest ideale erf- en samenwoningspatroon.

In de praktijk was het echter meer uitzondering dan regel dat de oudste zoon de boerenhoeve onverdeeld van zijn ouders erfde. Vaak werd het ideaal door iets in de weg gestaan (Berkner 1976: 74; Goody 1976¹: 10). Soms had een boer geen zoon, slechts dochters. Soms had hij helemaal geen kinderen en werd een (geadopteerde) neef zijn erfgenaam. Soms huwde geen van zijn zoons en dochters en bleven zij gezamenlijk de ouderlijke boerderij exploiteren. En soms kreeg een boer ruzie met zijn oudste zoon en onterfde hij deze.

In Oberberg bleek het gebruikelijk te zijn dat boeren helemaal geen regeling inzake de erving troffen zolang zij in leven waren. Zij lieten het veeleer aan het 'toeval' over welk van hun kinderen voor erving in aanmerking kwam⁴. De boeren waren huiverig voor het overdragen van het bezit omdat zij daarmee hun plaats en rechten van 'pater familias' aan hun opvolger afstonden. Allerlei strategieën waren erop gericht deze definitieve stap zo lang mogelijk uit te stellen.

Boeren moedigden hun kinderen aan een voordelig huwelijk aan te gaan, ongeacht sekse en plaats in de geboortehiërarchie: een gehuwd kind is immers een zorg minder. Het was niet ongewoon dat de oudste kinderen als eerste het huis verlieten en de jongsten nog thuis woonden als de ouders kwamen te overlijden. Zo kwam het dat het jongste kind vaak de boerderij erfde, temeer daar dit kind de bejaarde ouders gedurende hun laatste jaren verzorgd had. Vaak is eerder de jongste dochter dan een zoon geneigd deze taak op zich te nemen. Daarom is het niet verwonderlijk dat we onder de erfgenamen van boerderijen in Oberberg vaak vrouwen aantreffen. In feite zijn van de zesentwintig boerenbedrijven, die Oberberg in 1981 telde, twaalf door vrouwen geërfd.

Het is voorbarig op grond hiervan te concluderen dat vrouwen economische sleutelposities in Oberberg innamen. Dat dochters het bedrijf konden erven, wilde nog niet zeggen dat zij een aan mannen gelijkwaardige positie bekleedden. De feiten duiden veeleer in de tegengestelde richting.

Erfgenames waren als huwelijkspartners favoriet. Voor onterfde boerenzoons was het huwelijk met zo'n vrouw de enige mogelijkheid om de titel 'boer' te verwerven en aan een sociale degradatie te ontsnappen. De betekenis hiervan mag niet onderschat worden in een 'dorpsgemeenschap' die zich door een strikte sociale hiërarchie kenmerkte. Niet alleen waren er duidelijke sociale verschillen tussen grondeigenaren (*Bauern*) en landlozen (*Arbeiter*), maar ook tussen grote boeren (*Grossbauer*) en kleine boeren (*Keuschler*). Deze sociale scheidslijnen liepen dwars door veel families in Oberberg. Zoals Khera (1972, 1973) heeft aangetoond, kwamen deze hiërarchische relaties in Oostenrijkse dorpen voort uit het systeem van ondeelbare erving. Hierdoor handhaafde zich een categorie grondeigenaren tegenover een groepering van landloze arbeiders, vaak leden van de eigen familie. De onterfde broers en zussen van een boer daalden in de hiërarchie. Daarmee veranderde hun relatie met de broer of zus die de ouderlij-

ke bezitting geërfd had. Als zij na de bezitsoverdracht op de boerderij bleven wonen – hetgeen hun recht was – moesten zij ongehuwd blijven en gingen zij deel uitmaken van het personeel. De relatie met boer en boerin werd gekenmerkt door een heer-knechtverhouding. De meeste boerenhoeven in Oberberg waren niet groot genoeg om vast emplooi te bieden aan knechten en dienstmeisjes. Daarom verlieten de onderfden veelal het dorp voorgoed. Degenen die bleven, vermeden zo veel mogelijk contacten met de erfgenaam en diens gezin en werkten als dagloners bij andere boeren in de gemeente Wildberg.

Het vermijden van sociale contacten hield voor een deel verband met de sociale kloof tussen *Bauer* en *Arbeiter*, die als onoverbrugbaar gezien werd. Voor een ander deel meed men elkaar ook omdat de afwikkeling van erfzaken bijna nooit naar wens verliep en steeds weer tot ruzies leidde. In tegenstelling tot wat Honigmann suggereert, bleven met name de dochters van hun erfdeel verstoken. De hoofderfgenamen, aan wie na het overlijden van de ouders de taak toekwam hun broers en zussen uit te kopen, pleegden de linnenuitzet van hun zussen in termen van het erfdeel te zien. Vaak werden vrouwen dan ook afgescheept met de opmerking: 'Je hebt je deel al gekregen'. Maar zij hadden daarvoor wel jarenlang onbezoldigd op de boerderij gewerkt (Cole and Wolf 1974: 198-200)⁶.

Gezien de strikte sociale hiërarchie, de onvoldoende compensatie van de onderfden en de hoge status van de *Bauer*, is het niet verwonderlijk dat erfgenames onder de boerendochters zo begeerd waren. Zo wordt ook duidelijk waarom weduwen ongeacht hun leeftijd bij de nachtvrijerij betrokken werden. Het was niet ongebruikelijk dat weduwen hertrouwden en vaak met een man die aanzienlijk jonger was dan zichzelf. Een vrouw erfde vrijwel altijd de boerderij als haar man kwam te overlijden; op zijn minst beheerde zij deze tot een van haar kinderen meerderjarig werd. Weduwen – althans de boerinnen onder hen – en erfgenames vormden dus de schaarse promotiekansen voor landloze mannen in het dorp.

De economische rol van vrouwen in Oberberg moet dan ook in termen van 'promotiekans' gezien worden. Zij namen geen economische sleutelposities in, maar vormden onder bepaalde omstandigheden de sleutel tot cruciale economische posities, zoals die van *Bauer*.

Deze zienswijze wordt gesteund door gegevens over de taakverdeling op de boerderij. In tegenstelling tot mannelijke erfgenamen ging het huwelijk van een vrouwelijke erfgename vergezeld van een huwelijkscontract. Waar de man grondeigenaar was en daarmee ook het patrimonium (vaderlijk erfdeel) representeerde, waren de bezits- en machtsverhoudingen eenduidig vastgelegd. Als 'pater familias' kwamen alle bevoegdheden bij hem te liggen; hij was *Chef* zoals het in Oberberg heet. Het was ondenkbaar dat een vrouw *Chef* werd; in feite wordt de vrouwelijke vorm van deze term, *Cheffin*, tot op heden nauwelijks

gebruikt. Zo die al gebezigd wordt, gebeurt dit om een bazige vrouw aan te duiden die over man en kinderen een streng regime voert. Geen boerin wordt graag zo genoemd, omdat in deze benaming kritiek meeklinkt op haar gedrag. Door het huwelijkscontract werd de echtgenoot van een erfgename *Chef* op de boerderij van zijn vrouw, al zou dit pas na het overlijden van de oude boer ook in het dorp erkend worden. De erfgename zelf werd voortaan met *Bäuerin* aangeduid.

Erving door vrouwen was slechts schijnbaar tegenstrijdig aan de ideologie die bezitsoverdracht via de mannelijke lijn in ere hield. Met het huwelijk van een erfgename bleef de boerenhoeve volgens de opvatting van de Oberbergers eigendom van haar familie. Ook de opvolging van haar vader door diens schoonzoon deed daar geen afbreuk aan. Dit werd in de naamgeving weerspiegeld. In Oberberg droeg iedere boerenhoeve een eigen naam, die los stond van de naam van de eigenaar⁷. De eigenaren van een boerderij konden wisselen, haar naam bleef steeds dezelfde. Tot in de jaren zestig was het gebruikelijk om boeren en hun gezin aan te duiden met de naam van de hoeve.

De boerderij van Toni's vader heette 'Der Weber'. Haar vader werd in Oberberg 'Weber-Bauer' genoemd, haar moeder 'Weber-Bäuerin', haar broer 'Weber-Franz' en zijzelf 'Weber-Toni'. Hun familienaam (patrinomen) was echter 'Froschberger'. Toen Toni met Sepp Kaiser ging trouwen, trok Sepp bij zijn schoonouders in, daar de Weber-Bauer liet doorschemeren dat hij de boerderij aan zijn dochter zou overdragen. In het dorp bleef men Sepp voorlopig naar zijn ouderlijke boerderij 'Leinschmied-Sepp' noemen. Pas toen Toni's vader overleden was en de bezitsoverdracht een feit was, werd Sepp de nieuwe 'Weber-Bauer'.

Daarmee veranderde noch de naam van de bezitting noch die van de eigenaars met de overname door de schoonzoon. Aan de ene kant suggereert de naamgeving een 'eeuwenoude' continuïteit van het familiebezit: sommige Oberbergse boeren plegen trots te vermelden dat de hoeve 'eeuwenlang' in bezit is van hun familie, al blijkt dit bij nader inzien slechts sinds twee of drie generaties het geval te zijn. Aan de andere kant maakt de naamgeving attent op de prevalentie van het bezit over de wisselende eigenaren daarvan.

Tot in de jaren zestig volgde de taakverdeling tussen boer en boerin een traditioneel patroon. Aan de boerinnen was de zorg toevertrouwd voor het huishouden, de stallen en het vee. De meeste boerenfamilies waren zelfvoorzienend wat voedsel, kleding en huishoudelijk gereedschap betreft. De boerinnen bereidden niet alleen het dagelijks voedsel uit eigen landbouwproducten, maar ook werden kleding, linnengoed en andere noodzakelijke dingen in eigen huisvlijt vervaardigd. De boeren werden verantwoordelijk geacht voor het werk op het land, maar tijdens de oogst werd steeds een beroep gedaan op de hulp van de vrouwen.

Er bestonden nogal aanzienlijke verschillen tussen kleine en grote boeren,

landarbeiders en grondbezitters in de mate waarin hun vrouwen op het land werkten. Grote boeren, zoals de Weber-Bauer, hadden veelal personeel in dienst of huurden dagloners in als hulp bij de oogst. Toni vermeldde danook met enige trots dat noch zijzelf noch haar moeder en zussen op het land hoefden te werken. De vrouwen van rijke boerenfamilies maakten niet noodzakelijk minder lange werkdagen dan andere vrouwen, zij werkten echter in de huiselijke sfeer, hetgeen de status van henzelf en hun familie onderstreepte. Armere boerinnen keken met afgunst naar deze gepriviligeerden. 'Die zag je nooit achter een ploeg lopen', merkte Bertha op, die hard moest aanpakken daar zij veel schulden en weinig grond geërfd had. Arme boeren waren voor de werkzaamheden op het land aangewezen op de arbeidskracht van hun vrouw en kinderen. Landarbeidsters leverden zelfs een onmisbare bijdrage tot het gezinsinkomen door betaald werk te verrichten op het land van rijke grondeigenaars.

Boerinnen noch landarbeidsters oogsten bijzondere erkenning voor hun vaak substantiële bijdrage aan de produktie. Voor vrouwen werd het werken op het land niet bepaald eervol geacht, maar ook huishoudelijke taken werden – net als trouwens in onze samenleving – nauwelijks gewaardeerd. In tegenstelling tot wat Honigmann suggereert, konden vrouwen geen status ontlenen aan het werk dat zij verrichtten. Voor zover vrouwen aanzien genoten, was dit te danken aan de sociale positie van hun familie, dat wil zeggen hun bezit.

4. Sociale hiërarchie en consolidatie van het patrimonium

Economische argumenten kunnen geen verklaring bieden voor het vrijagepatroon in Oberberg. Vrouwen konden geen rechten of vrijheden aan hun economische prestaties ontlenen. Het is zeer de vraag of het venstervrijen een uitdrukking vormt van seksuele vrijheid, temeer daar dit vrijagepatroon zich kenmerkt door een aantal tegenstrijdigheden.

Het nachtvrijen gebeurde blijkbaar met toestemming van de dorpsgemeenschap; het waren immers de ouders die hun dochters de privacy van een eigen slaapvertrek gunden. Een merkwaardig contrast hiermee vormt de negatieve houding ten aanzien van het ongehuwd moederschap. Ook de nadruk op ingetogen gedrag van vrouwen op dorpsfeesten, het achter tralies houden van sommige meisjes en het voor hoer uitschelden van andere is niet te rijmen met de schijnbare acceptatie van de nachtvrijerij.

Voor een deel kunnen deze tegenstrijdigheden verklaard worden door aandacht te besteden aan sociaal-economische factoren. Er waren verschillen in de mate waarin het meisjes toegestaan was aan het nachtvrijen deel te nemen, verschillen die verband hielden met de positie van hun familie in de sociale hiërarchie. In Oberberg maakten vrouwelijke erfgenamen meer kans op strikte beperkingen dan andere meisjes. Het leed geen twijfel dat erfgenames als huwe-

lijkspartners begeerd waren; zij liepen geen risico om ten gevolge van hun afscherming als oude vrijster te eindigen. Daar deze meisjes het patrimonium vertegenwoordigden, was het van belang de juiste echtgenoot te kiezen. Hoe omvangrijker het patrimonium, des te belangrijker de juiste keuze en des te strenger de controle over het gedrag van de dochter.

Toni, erfgename van de Weber, een van de grootste boerenhoeven in Oberberg, was in hoge mate beperkt tot de huiselijke kring, had weinig contacten met leeftijdgenoten en mocht niet deel nemen aan de vrijage. Zij huwde een door haar vader gekozen zoon van welgestelde boeren, die een groot geldbedrag en – tegen alle erfregels in – één hectare bos erfde.

Bertha daarentegen, enige dochter van een kleine boer, werd niet door statusoverwegingen gehinderd aan het vrijagecircuit deel te nemen. Haar patrimonium was klein en bovendien belast met een hoge hypotheek.

Trudi, dochter van een landarbeider, had verschillende vrijers niet alleen uit Oberberg maar ook uit de buurdorpen, waar zij voor boeren op het land werkte. In Oberberg werd zij daarom voor hoer uitgescholden, en had men haar bijna uit het dorp verwijderd toen zij in verwachting raakte.

Het lijkt voor de hand te liggen dat het nachtvrijen in agrarische samenlevingen vooral een vruchtbaarheidstest was. Hoewel sommige auteurs van mening zijn dat het nachtvrijen in de meeste samenlevingen aan zulke strikte regels gebonden was dat het jonge paar niet aan de coïtus toekwam (Turner 1958: 109-114; Shorter 1975: 112; Van Ussel 1978: 196-199), is het voorbarig een verklaring in termen van vruchtbaarheidstest als te simpel van de hand te wijzen (Van den Bergh 1980: 68). Niet alleen het hoge percentage 'zwangerschapshuwelijken' in deze samenlevingen wijst in die richting, maar ook het belang dat gehecht wordt aan de consolidering van het patrimonium. Hierbij was de vruchtbaarheid van de (aanstaande) boerin een belangrijke factor: er moest een bedrijfsopvolger zijn, anders viel het patrimonium in handen van de 'wijdere' familie. Er wordt nu ook duidelijk waarom er vrijwel altijd getrouwd werd wanneer het meisje zwanger raakte: niet alleen omdat er sprake was van een strikte sociale controle (Van den Bergh 1980: 70), maar ook omdat het kind (de potentiële bedrijfsopvolger) welkom was, met name bij statusgelijke partners. In het geval van ongewenste partners traden bepaalde strategieën in werking, zoals 'tralies', afkoop van de trouwplicht, onterving.

Het nauwe verband tussen seksuele moraal en het patrimonium komt ook naar voren in de houding ten aanzien van het ongehuwd moederschap. Voorechtelijke conceptie was geen schande, als er voor de geboorte van het kind getrouwd werd. Men hechtte aan de 'eerlijke' geboorte van het eerste kind, de potentiële erfgenaam. Het is betekenisvol dat het meisje van promiscu gedrag beticht werd, als het huwelijk achterwege bleef. Daarmee werd niet de voorechtelijke coïtus, als wel het ongehuwd moederschap gestigmatiseerd. Een onwettig kind heeft het moeilijk in een gestratificeerde agrarische samenleving. Een

'bastaard' druist louter door zijn aanwezigheid in tegen een denkwijze waarin bezit centraal staat. Terwijl wettige kinderen sociaal erkend waren, tot een patrimonium hoorden en een plaats in de samenleving innamen, kon een onwettig kind geen aanspraak maken op een erfdeel. Het is als 'onterfde' geboren, en dit is bepalend voor zijn sociale positie.

Blijft de vraag open waarom de jeugd in vele Europese boerensamenlevingen juist voor het nachtelijke venstervrijen koos om de vruchtbaarheid van aanstaande echtgenotes te testen. Waarom klommen jonge mannen op ladders en wongen ze zich door ramen om zich bij hun meisjes te voegen? De dorpsgemeenschap leek voorechtelijke seksuele omgang immers te accepteren.

Er zijn aanwijzingen dat het nachtvrijen echter felle tegenstand van de kerk ontmoette. Zowel de katholieke als ook de protestantse geestelijkheid preekte vurig tegen deze 'onzedelijke' gebruiken onder de plattelandsbevolking (Turner 1958: 109-114; Van Ussel 1978: 200-201). Dit neemt niet weg dat de kerk weinig invloed heeft gehad op het verdwijnen van de nachtvrijerij. In tegendeel, het lijkt erop dat dit vrijagepatroon juist kenmerkend is voor gebieden waar de geestelijkheid er het felst tegen polemiseerde, zoals in het streng protestantse Staphorst (Van den Bergh 1980). Dit maakt ons attent op een tegenstelling tussen de belangen van de plattelandsbevolking en die van de kerk. De boeren in Oberberg lieten de belangen van hun bezit prevaleren boven de morele gedragsvoorschriften van de katholieke kerk. Met het oog op de consolidering van het patrimonium had de nachtvrijerij een duidelijke functie. In de katholieke kerk was voorechtelijk geslachtsverkeer echter categorisch verboden en konden kinderen die daaruit voortkwamen nooit door een huwelijk gewettigd worden (Goody 1983: 192)⁸. Zoals Meurkens (1986) in navolging van Goody uiteenzet, heeft de kerk zich in het verleden verzet tegen allerlei strategieën die gericht waren op de consolidering van patrimoniea, zoals incestueuze huwelijken, concubinaat, e.d. Dit verzet strekte zich ook uit over de in plattelandssamenlevingen gebruikelijke proefhuwelijken, het ongehuwd samenwonen en de nachtvrijerij.

Zo kwam de plattelandsbevolking in het spanningsveld terecht tussen de morele druk van de kerk en de noodzaak de continuïteit van hun bezit veilig te stellen. Vermoedelijk verklaart dit het bijzondere karakter van het vrijagepatroon. Het nachtvrijen is immers erop gericht direct contact tussen de jongen(s) en de ouders van het meisje te voorkomen. Vandaar de moeizame klimpartijen in het donker. Terwijl het doen en laten van de jeugd door de volwassenen gecontroleerd werd – met het oog op het bezit was het van belang dat een dochter met een juiste jongen(s) vrijdde –, konden ze zich tegenover de pastoor op hun onwetendheid beroepen. Aldus wordt duidelijk waarom de Weber-Bauer een jongen ertoe overhaalde om tegen betaling zijn dochter het hof te maken, terwijl hij dezelfde jongen onder bedreiging met een jachtgeweer van het erf jaagde: 'Als ik jou te pakken krijg, lomp, schiet ik je overhoop!'

Conclusie

Om inzicht te verschaffen in waarde- en gedragspatronen bij seksualiteit kunnen we niet volstaan met een economische verklaring. De vraag of seksuele tolerantie groter wordt naarmate vrouwen een belangrijkere economische bijdrage leveren, gaat van twee vooronderstellingen uit, die onjuist blijken te zijn.

Het nachtvrijen duidt niet op 'vrije liefde', maar staat in dienst van de consolidatie van patrimonialiteit, hetgeen onderstreept wordt door de negatieve houding ten aanzien van het ongehuwd moederschap. De belangen van het bezit staan ook voorop in de arbeidsverdeling en erving. Daarin beperkt zich de economische betekenis van vrouwen tot het verschaffen van sleutelposities aan mannen, met name die van grondeigenaar. Men kan zeggen dat naarmate het bezit groter is en de betekenis van vrouwen voor de continuïteit daarvan toeneemt, hun seksuele vrijheden meer beperkt worden. Dit geldt in het bijzonder voor vrouwelijke erfgenamen. Nachtvrijerij vormt een strategie om zowel conflicterende belangen tussen boerensamenlevingen en de autoriteiten (kerk) als ook de tegenstellingen daarbinnen tussen grondeigenaren en landlozen te verzoenen.

In Honigmanns uiteenzetting ontbreekt de aandacht voor tegenstrijdigheden in de seksuele moraal, sociale stratificatie en conflicterende belangen. Hij wekt de indruk dat niet alleen de relaties tussen mannen en vrouwen, maar ook de sociale verhoudingen in Irdning tamelijk egalitair zijn. Maar ook hier is het onvermijdelijk dat ondeelbare erving tot sociale tegenstellingen leidt. Het is daarom zeer de vraag of men respectabele boerendochters van huwbare leeftijd maandenlang op een eenzame almhut liet vertoeven waar ze zich aan de sociale controle konden onttrekken. Evenzeer is het de vraag of de Irdningse boeren hun bezit wel zo blijmoedig deelden met de bastaarden van hun dochters of zussen. Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat Honigmann zich schuldig maakt aan romantisering; net als een toerist die in Oostenrijk onder ieder raam een ladder verwacht.

Voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel ben ik dank verschuldigd aan de deelnemers van de conferentie 'Verwantschap en Huwelijk in Europa', op 21 en 22 maart gehouden te Leusden, in het bijzonder aan Ilva Ariëns, Rieke Leenders en Peer Meurkens.

Noten

Alle in de tekst gebruikte namen van personen en plaatsen zijn pseudoniemen.

1. Bron: gemeentearchief Wildberg. Dit percentage was mogelijk nog hoger daar in het archief de echtparen die Oberberg verlaten hebben, niet meer vermeld staan.

2. Vgl. Shorter (1975: 109-113) voor Scandinavië en Centraal Europa, Van Ussel voor heel Europa, met bijzondere aandacht voor het Alpengebied (1978: 196 ff.), Turner (1958: 109-114) voor de Amerikaanse koloniën, en Rosegger voor Stiermarken (1923: 109-114).

3. De term venstervrijen is ontleend aan Van den Bergh (1980: 68), Shorter gebruikt ook de term 'avondvrijen' voor de nachtvrijerij (1976: 196).

4. Bron: gemeentearchief Wildberg. Zie verder noot 1.
5. Vgl. Berkner (1976: 89), die hetzelfde verschijnsel in Nedersaksen constateerde.
6. Erfkwesties lijken de meest gebruikelijke oorzaak van familiale wrijvingen in Europese boerensamenlevingen te zijn; met name de relatie tussen de erfgenaam en de andere kinderen van een boerenechtpaar staan hierdoor onder druk (Goody 1976: 18).
7. Dit geldt ook voor andere streken van Oostenrijk, met name waar ondeelbare erving domineert, vgl. Khera (1972: 30).
8. In Oberberg was het gebruikelijk dat de pastoor tijdens de hoogmis op nieuwjaarsdag de namen van in het voorgaande jaar onwettig geboren kinderen publiekelijk bekend maakte. Volgens Rosegger (1923) gebeurde dit ook in de berggebieden van Stiermarken. In het dorp waar Rosegger geboren was, bleek eenderde van de kinderen onwettig geboren te zijn. Uit de tekst wordt niet helemaal duidelijk of hij daar ook voorechtelijke concepties onder verstaat, die door huwelijk van de ouders gewettigd werden.

Literatuur

- Bergh, G.C.J.J. van den, e.a., *Staphorst en zijn gerichten*. Boom, Meppel en Amsterdam 1980.
- Berkner, L. The stem family and the developmental cycle of the household. An eighteenth century Austrian example. *American Historical Review* LXXVI, 1972, p. 398-413.
- Berkner, L., Inheritance, land tenure and peasant family structure: a German regional comparison. In: Goody, e.a. (red.), 1976.
- Boserup, E., *Woman's role in economic development*. Londen 1970.
- Cole, J.W., Anthropology comes part-way home. Community studies in Europe. *Annual Review of Anthropology*, vol. 6, 1977, p. 349-78.
- Cole, J.W., en E.R. Wolf, *The hidden frontier. Ecology and ethnicity in an Alpine valley*. Academic Press, New York 1974.
- Goody, J., e.a. (red.), *Family and inheritance. Rural society in Western Europe, 1200-1800*. Cambridge UP, Cambridge 1976, 1e dr.
- Goody, J., *Production and reproduction*. Cambridge UP, Cambridge 1976, 2e dr.
- Goody, J., *The development of the family and marriage in Europe*. Cambridge UP, Cambridge 1983.
- Honigsmann, J.J., Survival of a cultural focus. In: W.H. Goodenough (red.), *Explorations in cultural anthropology*. New York 1964, p. 277-292.
- Jeffery, P., *Frogs in a well. Indian women in Purdah*. Zed Press, Londen 1979.
- Khera, S., An Austrian peasant village under rural industrialization. *Behavior Science Notes*, vol. 7, 1972, no. 1, p. 29-36.
- Khera, S., Stratification and land inheritance among the Austrian peasants. *American Anthropologist*, vol. 73, 1973, no. 3, p. 814-823.
- Meurkens, P., Matrimonium en patrimonium. Bijdrage aan Congres over 'Huwelijk, verwantschap en familiebetrekkingen' te Leusden, 21, 22 maart 1986.
- Rosegger, P., *Volksleben in Steiermark. In Charakter- und Sittenbildern dargestellt*. L. Staakmann, Leipzig 1923.
- Shorter, E., *De wording van het moderne gezin*. Ambo, Baarn 1975.
- Turner, E.S., *A history of courting*. Pan Books, Londen 1958.
- Ussel, J.M.W. van, *Geschiedenis van het seksuele probleem*. Boom, Meppel 1978.
- Wolf, E.R., The inheritance of land among Bavarian and Tyrolese peasants. *Anthropologica* N.S. vol, XII, 1970, no. 1, p. 99-114.